

דיני הכשרת כלים במטבח הביתי ובתעשייה

הרב יצחק שלו

וזאת למודעי שנושא זה, ככל דיני כשרות, מסועף ורחב, ואכן רצינו לכתוב מאמר מסכם יותר ובהיר יותר, אולם את שהלב חושק הזמן עושק, ונסתפקנו במסגרת זו רק בהצגת ראשי הפרקים בעניין הנוגע למעשה, ואי"ה עוד חזון למועד להרחבת הדברים.

מקור הדין

לעיקר דין הכשרת כלים התייחסה התורה לאמור על כלי מדן. ישראל חזרו ממלחמת מדן והביאו איתם כשלל במלחמה כלי סעודה שונים, ומאחר שהגויים בישלו בהם מאכלים אסורים, היה צורך להכשירם, וכך מצווה התורה¹:

"אף את הזהב ואת הכסף את הנחשת את הברזל את הברזל ואת הברזל ואת העפרת: כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהרו אף במי נדה ותחטאו וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים".

רש"י למד מפסוקים אלו שני ציוויים: האחד הוא הכשרת כלים, והאחר הוא טבילת כלים, והסביר שחלקו הראשון של הפסוק מתייחס לחובת הכשרת הכלים, והחלק האחר לחובת טבילת כלי גויים. לפי רש"י בכל מקרה את כל הכלים יש צורך לטבול במקווה, שפעם קראה לו התורה מי נידה, היינו מים שהנידה עולה בהם, כלומר רק מקווה הכשר לטבילת נשים כשר גם לטבילת כלים הנקנים מהגויים. בפעם השנייה חזרה התורה וכינתה את טבילת הכלים במקווה זה כהעברה במים.

לעומתו הסביר הרמב"ן שכל הפסוק מדבר על הכשרת כלים, ולימדה התורה כלל – כבולעו כך פולטו, היינו כלי שבלע איסור על ידי האש יועבר באש, ומה שבלע בצונן חייב רחיצה במים על מנת להסיר את האיסור שבו, וז"ל הרמב"ן:

'אבל פירוש תעבירו במים, לכבסם ולשפשף אותם במים יפה עד שתסור חלודה שנדבקה מהם מן האיסור שנשתמש בהם, שזהו הכשרן מן האיסור. יאמר הכתוב, דבר שתשמישו באש תביאו באש כדרך שהיה התשמיש בו באיסורין, אם תשמישו באור ממש כגון הברזל והנחשת וגם הכסף והזהב מלבנו באור, ואם ע"י חמין כגון הבדיל והעופרת מגעילו בחמין, ודבר שלא נשתמשו בו באש אלא בצונן תדיחו אותו

1. במדבר, פרק לא, פסוקים כ"א-כ"ב.

במים עד שיתמרק ויטהר. וכך אמרו חכמים (שם), מדיחן ומטבילין והן טהורים¹.

נמצא שלפי דברי הרמב"ן פסוקים אלו כוללים מצווה אחת בלבד והיא הכשרת כלים, והתורה התייחסה באופן פרטי לכל סוג כלי וציינה מהי הכשרתו הראויה לו: כלי שבלע באור (באש) הכשרתו בליבון. כלי שבלע איסור על ידי נזל הכשרתו בהגעלה. כלי שבלע בצונן הכשרתו במירוק ושטיפה.² לדברי הרמב"ן, כל אופן הכשרת כלי הוא דין תורה, היינו כבולעו כך פולטו הוא לא תקנה או גדר מדרבנן אלא דאורייתא.

הרא"ם³ דוחה את דברי הרמב"ן ואומר מפורשות שהתורה באה ללמדנו את כללי הדין ולא את כל הפרטים, ולכן כאן לא באה ללמדנו את פרטי דיניה של הכשרת כלים, אלא רק את עיקרון ההכשרה הקיים אפילו בדבר בלוע. הוא מיישב דברי רש"י מקושיות הרמב"ן בטוענו שחידוש התורה הוא שחובה להכשיר כלי גם מאיסור בלוע שלא נראה לעיניים, אולם התורה אכן לא פירטה לנו את פרטי הכשרת כלים, כי ברור שדבר שממשו קיים ונראה לעין חייבים להכשירו:

'ומה שטען עוז: שאף הכלים שתשמישן בצונן צריכים הכשר מן האיסור שבהן מלבד הטבילה הזו, ואיך לא הזכיר הכשרן כאשר עשה בבאים באש, אינה טענה, כי הכתוב לא הוצרך להזכיר אופן ההכשר, אלא באיסור הבלוע בכלי בלבד, כדי להודיענו איסורו ואופן פליטתו, שלולא שהודיענו הכתוב זה היינו חושבים, כיון שאין אסורו נראה לעין אין לחוש בו, גם לא היינו יודעים אופן פליטתו, שאם בלע על ידי האש ילבננו באש, ואם בלע על ידי חמין, יגעילנו בחמין, דכבולעו כך פולטו. אבל באיסור העומד בעינו על שטח הכלים והיא החלודה שעליו, כמו הכוסות והצלוחיות וכיוצא בהם, לא הוצרך הכתוב לא להודיע איסורו ולא להודיע אופן הסרתו, כי מאחר שאיסורו עומד בעינו על שטח הכלי, והיא החלודה הנשארת מהאיסור, בהכרח הוא שיסירנו על ידי שפשוף והדחה וכיוצא בו, ואין צורך להודיענו בזה לא איסורו ולא אופן הסרתו, כי מבואר הוא בעצמו. ומה שכתב רש"י: מטבילין ודיו, אינו רוצה לומר שדי בטבילה ואינו צריך לא הדחה ולא שפשוף, אלא הכי קאמר: אינו צריך לעשות בהם שום אחד מהתקונים שהזכירו לעשות בכלים שתשמישן על ידי האור.'

2. אומנם לרש"י טבילת כלי גויים היא מדאורייתא, והרמב"ן כתב שייתכן שהיא מדרבנן והפסוק רק אסמכתא בעלמא, שהרי עיקרו מורה על דיני הכשרת כלים, שהיא מדאורייתא.

3. ר' אליהו מזרחי.

הגדרת אופני ההכשר השונים

אנו מוצאים בהלכה שני סוגי הכשרה עקרוניים, חלוקים זה מזה בצורת פעילותם: הגעלה וליבון.

הכלל המנחה הוא כבולעו כך פולטו, היינו שאופן הכשרת הכלי הוא כדרך הבליעה שהתרחשה בו. לכן כלי שבלע על ידי נוזל יוכשר בהגעלה, וכלי שבלע ישירות מהאש ללא רוטב יוכשר בליבון, וכך כותב הפרי מגדים:

'פשיטא לי דעל ידי האור היינו בלי אמצעי, הא על ידי אמצעי, הן מים או שאר משקין שמן וכדומה, מהני הגעלה'.⁴

הבדל גדול יש בין שני אופני הכשרת הכלים האלו: בהגעלה אנו מפליטים את טעם האיסור שנכנס לדפנות הכלי, ולעומת זאת בליבון אנו שורפים את האיסור. לחלוקה זו ישנן השלכות על אופן ההכשרה על פי ההלכה:

א. יש להגעיל לכתחילה כלי רק כשאינו בן יומו (ואם אין ברירה ניתן להגעיל כאשר יש במים פי ששים, או שהם פגומים, כגון שעירב בהם אקונומיקה וכד'), שכן מטרת ההגעלה היא להפליט את הטעם הבלוע בכלי. בליבון לעומת זאת ניתן להכשיר כלי בן יומו.⁵

ב. גדולה מזאת – כאשר מגעיל את הכלי הוא חייב להיות נקי מכל ממשות של איסור, שכן ההגעלה רק מפליטה את טעם האיסור, אולם כאשר מכשיר כלי בליבון, הכלי יכול להיות מלוכלך, שכן שורף את האיסור בעצמו.

ג. הבדל נוסף הוא בזמן שהכלי חייב לעבור הכשרה: בהגעלה ראוי להשאיר את הכלי מעט במי ההגעלה על מנת שיפלוט את האיסור הבלוע בו, אולם אפילו אם הכניס את הכלי והוציאו כך שהוא לא נשאר שם אלא זמן מועט, עלתה לו ההגעלה. ואולם בליבון חייב לדקדק ולעבור היטב על כל הכלי ואותו לשרוף ממש, עד שכל חלק בכלי יגיע לשיעור מעלה ניצוצות.

ישנה עוד דרך להכשרת כלים, והיא נקראת ליבון קל, ושיעור החום הנדרש בה הוא ליבון באש עד שקש יישרף כתוצאה מהחום. ניתן לבדוק דבר זה בהנחת נייר טואלט וכד' שלא מצד האש, וברגע שהוא יתחיל להשחים מעט, הכלי הגיע לשיעור זה (באזור זה). דרך זו

4. או"ח, סימן תנא', משבצות זהב, אות טז'.

5. שו"ע, או"ח, סימן תנב', א'-ב'. ערוך השולחן, ס"ק ט'-יב'.

שוות-ערך להגעלה, ולכן היא לא מועילה לכלי שמצד ההלכה צריך להכשירו בליבון (שלשם הנוחות בהשוואת סוגי ההכשר יש שמכנים אותו ליבון חמור), אלא רק לכלי שבלע על ידי נזל שהכשרתו היא בהגעלה. ראוי לציין שלעיתים ליבון קל עדיף מבחינה פרקטית, שכן ניתן להכשיר בדרך זו כלי בן יומו ואין צורך לנקותו לחלוטין, והדבר מומלץ בפרט במטבחים גדולים בתעשייה ובצבא, שבהם משתמשים בסירים גדולים שכמעט ולא ניתן לנקותם לחלוטין מלכלוכים וכד', וגם קשה מאוד להשבית את השימוש בהם למשך עשרים וארבע שעות.⁶

כתשמישו כך הכשרו

לכאורה היה מקום לטעון שלשיטת רש"י דין כבולעו כך פולטו נמדד לפי דרגת החום, וכפשט המונח: כתשמישו כך הכשרו, היינו שהכשרת הכלי תהיה באותה דרגת חום שבה הוא בלע. ניתן לכאורה להביא ראיה לסברא זו מהבנת עומק הכלל ההלכתי שאין להכשיר כלים שיש חשש שייהרסו במהלך ההכשרה. לדוגמה נצטט את לשון הטור,⁷ שחילק בהכשרת כלי חרס בין כבשן, שחומו רב מאוד ואין שליטה לאדם על חומו, וממילא לא שייך לומר שהוא יחוס על הכלי שמא יישבר, שהרי גילה דעתו שמכשירו בחום גבוה שכזה, לבין הכשרה בתנור רגיל (של זמנם) שבה ייתכן שיוציא את הכלי לפני שיוכשר כראוי:

'וזוקא שנותנן לכבשן שמצרפין בו כלי חרס חדשים, דכיון שמכניסן להיסק גדול כזה ודאי לא חייס עלייהו דילמא פקעי, אבל לתנורים שלנו לא, דאיכא למיחש דלמא חייס ומוציאן מן התנור קודם שיתלבנו'.⁸

6. עבודה זרה עו., שו"ע, יו"ד, סימן קלד', י"ד. אור לציין, הגעלת כלים, עמוד קטו. שו"ע, או"ח, תנא', ד', יא'.

7. אורח חיים, סימן תנא.

8. ואגב עניין זה, ראוי לציין שאין לסמוך ולהכשיר כלי בכל מקרה שיתכן שייהרס, וכן מבואר בלשון השו"ע (או"ח, תנא', ו'): 'יש מי שאומר דכפות העשויות מקרן אין להם תקנה בהגעלה דכיון שמתקלקלין במים חמים חיישינן דלמא חייס עלייהו' (וכתב לשון יש מי שאומר כי כך מצא להדיא רק באחד הראשונים ולא כאילו יש מי שחולק בזה). ואין לומר שאין מה להפסיד כי גם ככה הכלי אסור בשימוש, ולהכשירו בחום הגבוה ביותר ובדרך המועילה ביותר, שהאיסור להכשיר כלי שיכול להיות שייהרס הוא מחשש שהאדם יחוס על הכלי, וממילא בכל מקרה שיתכן שיוכל להשתמש בו שייך החשש הזה. לכן גם אם האדם יאמר שהוא רוצה להכשיר את הכלי כראוי ואם ייהרס לא אכפת לו, עדיין יש לומר שכשיראה שהכלי עומד בדרגת חום מסוימת ויחשוב שאולי ההכשר יועיל לו, יבוא להימלך ויחוס על הכלי שמא יישבר, וממילא אין לו הכשר. אומנם בדיעבד כשכבר הכשיר את הכלי, עלתה לו ההכשרה, אף ששינה מדברי חז"ל – כף החיים סימן תנא', אות קכא'; ערוך השולחן, ס"ק כ'. ציץ אליעזר, חלק ד, סימן ו', אות ד'.

מובן אם כן כי אין להכשיר בתנור אף על פי שיכול להגיע לחום רב, שיש חשש שמא האדם לא יכשיר את הכלי כראוי. ניתן להבין חשש זה בליבון, שהרי אם הכלי בלע איסור ברמה שדרוש ליבון להכשירו, ליבון זה צריך לשרוף את כל האיסור והוא המכונה ליבון חמור, שחייב שהאש תשלט בכלי עד שיצאו ממנו ניצוצות, ויש כאן חשש שהאדם לא יכשיר את הכלי היטב. בהגעלה לעומת זאת חשש זה לכאורה לא קיים, שהרי אנו מניחים את הכלי לזמן מועט בתוך המים הרותחים, וכך הלכה,⁹ ואם כן, אם מדובר באדם הרוצה להגעיל את הכלי שלו, לכאורה לא שייכת הגזרה שמא לא יגעילנו יפה.¹⁰

שאלה זו הובאה בשו"ת מנחת יצחק¹¹ בשם ריב"ם שניטוך שתיריך שלשיטת הרי"ף, שיש להשאיר את הכלי במים הרותחים עד שיפלטו את האיסור שבכלי, אכן שייך החשש גם בהגעלה, אולם למנהגנו, שאין אנו עושים כך, החשש לא שייך, וז"ל:

'ושוב ראיתי בתשו' ריב"ם שניטוך (או"ח סי' ל"ח), שהקשה ג"כ על הדין דחייס, ולא מטעם דכתשמישו כך הכשירו, אלא היכא דרוצה לעשות הגעלה ברותחין גמורים ולא חייס, אמאי לא יהי' מהני, ומטעם דלא מצינו סברא דחייס עלה בגמ', אלא לענין ליבון, דאנו חוששין כיון דחס על הכלי שלא ישבר, הוא ממהר במלאכתו,

כמו כן ניתן לצרף סברא זו למקרים אחרים, למשל כאשר נתן לאחר להכשיר את כליו ואומר לו שלא אכפת לו אם הכלי ייהרס או לא, או כשיש ספק אם יקרה משהו לכלי בחום, והוא מכשירו כך. אולם אם בוודאות הכלי ייהרס, לא תעלה לו הכשרה בדרך זו. עיין: פתחי תשובה, סימן קכ"א, אות ב'. כמו כן ניתן להכשיר כלי אף שיוזע שהכלי ייהרס מעט, וכגון שישנה צבעו או יתעקם מעט אבל עדיין יהיה ראוי למלאכתו כבראשונה, או שרק הציפוי שלו ייהרס, ומותר להכשירו אע"פ שיוזע שיתקלקל קצת, כי על קלקול מועט שכזה לא יחוס וימנע מלהכשירו היטב. עיין: פרי מגדים, משבצות זהב, או"ח, סוף סימן תנב'. חתם סופר, יו"ד, קיג'. מהר"ם שיק, יו"ד, קמ'.

9. ודלא כדעת הרי"ף המובאת בטור וז"ל: 'דמשהי למני בגו יורה עד דפלט', כלומר שחובה להשאיר את הכלי בתוך היורה הרותחת עד שכל הגיעול הבלוע בכלי יצא ממנו, וברור שלא יוצא בשהיה מועטת, וכן אנו נוהגים למעשה להכשיר את הכלים אף שהם נמצאים במים החמים זמן מועט, וכ"כ הפרי חדש (או"ח, תנב', ו): 'ולענין כמה ישהה הכלי ביורה כשמגעילין אותו, הרמב"ן כתב בפרק כל שעה ומשהה להו בגוייהו עד דפלט, וגם הרמב"ם כתב כן ומניחן בתוכו עד שיפלוטו, והר"ן הוסיף ומשהה הכלי בתוך המים עד כדי שיראה באומד שפלט מה שבלע וגם הרשב"א כתב בתשובה שלא נתפרש שיעור השהיה מכלל דלכולהו בעי קצת שיעור, אבל הטור ומרדכי והגהות מיימוניות כתבו שהעולם נוהגין להוציאן ולהכניסן מיד, ויראה דמנהגן של ישראל תורה היא', ולמעשה טוב להשאיר מעט במים כדי לחוש לדעות כל הראשונים הנ"ל, ובדיעבד, אם לא עשה כן, הכלי הוכשר.

10. ראוי לציין שכלי שעשו מחומר דק כל כך ופשוט שהכלי ייהרס מייד כשיכניסו אותו למי ההגעלה, אכן אין לו הכשר. לכן לדוגמה אין להכשיר כלי חד פעמי. כלומר ברור שגם על מנת להכשיר כלי בהגעלה, חייבים שהכלי יהיה עמיד בזה, אולם החשש בהגעלה הוא חשש עקרוני-האם הכלי ישרוד הכנסה למים הרותחים, ולא חשש של עשיית מעשה ההכשרה בצורה שאינה נאותה, ועיין עוד בדברי המנחת יצחק שמובאים לקמן בגוף המאמר.

11. חלק ג', סימן סז'.

ומפאת המהירות לא יעשה כהוגן, וזה שייך רק בליבון, שמפאת המהירות, לא ילבן באורך הזמן שתתלבן ויושרף מכל הצדדים, אבל בהגעלה, כמו שאנו עושין, שתוחבין לתוך המים הרותחין כמו רגע, ומוציאו מן המים, מה שייך בזה לשון חס, דהרי לא בעבריינים עסקינן, שנחוש שלא יתחבם כלל לתוך הרותחים, או שלא יתחב רק המקצת, או שלא יהי' המים רותחין כל כך, אבל י"ל דהבעל המנהיג ס"ל כמ"ש הרי"ף הביאו הטור (סי' תנ"ב), דמשהי למני בגו יורה עד דפלטו, ועל כן שייך חס ולא משהי לי', אבל למנהגנו עתה לא ידענא'.

ואכן הסכים המנחת יצחק שאין להורות כרי"ף בזמן ההגעלה אלא דיו לכלי אפילו רגע אחד להפליט את האיסור, ועל כן הדרא קושיא לדוכתיה, כלומר משום שחובה להשהות את הכלי לרגע אחד במים הרותחים, ודרגת המים היא קבועה (רתיחה עם בעבוע הנוזל), לא ניתן להכשיר ולחוס על הכלי, כי יש רק שתי ברירות: או להימנע מהכשרת הכלי, או להכשיר את הכלי למרות החשש שייהרס, אולם לא ניתן לשנות דבר בהכשרה עצמה. זאת שלא כליבון, שבו ניתן להכשיר עקרונית, פשוט בהעברה כללית, ולא לגרום לשךפת כל הכלי כראוי, ולכן שם יש לגזור שמא לא יכשירו יפה, מה שאין בהגעלה כמבואר. אומנם אם נסביר שדין הכשרת הכלי הוא כפי דרגת החום שבה כלי בלע את האיסור, שמאחר שדין רתיחות המים אינו אחיד, אלא כל כלי לפי תשמישו, אז יש חשש שהאדם ירצה להכשיר כלי בהגעלה ולא יגעילנו יפה, היינו שיכשיר את הכלי בפחות מדרגת החום שבה הכלי בלע את האיסור. אם כך, גם ההגעלה תהיה משהו שאינו אחיד בכל הכלים, ויהיה ניתן (מצד המציאות בלבד!) 'לרמות' גם בהגעלה, ולחוס על הכלי ולא להכשיר כראוי.

אומנם להלכה איננו נוקטים כך, דלא מצינו הכשר שונה לכל בליעה ובליעה, ואם כך היה, היינו צריכים לבדוק בכל כלי כל פעם את דרגת חום הבליעה, ולפי זה להתאים לו את הכשרתו, אולם אנו יודעים שגדר כבולעו כך פולטו הוא סוג ההכשרה בלבד, ולא בדיוק דרגת הבליעה. ראוי לציין שאף למור"ם הסובר שאזלינן בתר תשמיש חמור, זה רק באיסורא בלע, וממילא כל כלי שבלע איסור יוכשר לפי אופי ההכשרה החמורה, אולם כלל זה לא אומר שלעולם יש לתפוס את מקרי הקיצון, שהרי הלכה רווחת שבהיתרא בלע משערים לפי רוב השימוש, ועיין עוד בדיני הכשר כלים בשו"ע או"ח תנא' ובאחרונים, ואכמ"ל.

גם הפרי מגדים¹² העלה שגדר כבולעו כך פולטו הינו אופן ההכשרה העקרוני ולא שיעור דרגת חום ההכשרה, וז"ל:

'דע דג' מיני ליבון: (א) נתחמם משני עבריו יד סולדת יש לומר דמהני לתשמישו בכלי ראשון שהוסר מהאש, וכל שכן לעירו'. (ב) ואם תשמישו בכלי ראשון על האש צריך שיהא קש נשרף לדין בתנב' דבעי מעלה רתיחות. (ג) **ואם שימש על האש בלי משקה צריך באיסור וחמץ שיהיו ניצוצות ניתזים אף על גב דשימש באין ניצוצות** במחבת וכיסוי זה אף על גב דכבולעו כך פולטו ושאיני שיפוד ואסכולא דישי לומר דשימש בניצוצות ניתזין ושיפוד חם כולו כהאי גוונא מכל מקום האי לאו מטעם גיעול היוצא רק שורף בעינין וכל שאין ניצוצות אין שורף'.

הנובע מדבריו שאם יש צורך הלכתי להכשיר בליבון חמור, חובה לשרוף את הכלי כך שיצאו ניצוצות ממנו, הגם שבליעתו הייתה בחום נמוך יותר משיעור זה. במילים אחרות, הכלל כבולעו כך פולטו אומר לנו את גדר הכשרת הכלים, שאם בישלו בכלי איסור, הכשרתו היא בישולו, ואם האיסור נבלע בו ישירות מהאש על ידי חום ללא נזל, הכשרתו היא בשריפתו באש.

קילוף שכבות בכלי או תוספת שכבות לכלי במקום להכשירו

ראוי להדגיש כי כלי שבלע איסור או שבלע חמץ ורוצה להכשירו לפסח וכל כיוצ"ב, לא מועיל לגרד את שכבות הכלי, שהרי הכלי כולו מלא בטעם האיסור, וכן כתב בגדי ישע:

'כתב מ"מ כלי שפיו צר ולשם יש חלודה שאי אפשר להסירה לא יועיל הגעלה על כן כל מקום שצריך הגעלה לא מהני לקלפו בכלי אומנת כי הבלוע יוצא מדופן לדופן וכלי אומנת לא מהני רק במקום שצריך קליפה'¹³.

היינו שקילוף שכבות הכלי מועיל במקום שצריך קליפה, ולא מועיל במקום שבו צריך להכשיר כי הכלי בלע איסור, שהרי יש איסור בכלי, וגם אם נוריד את הקליפה החיצונה, עדיין יש איסור הבלוע בכלי.

לפי עיקרון זה, אסור גם לצפות כלי שבלע איסור על מנת להשתמש בו בלי הכשר, שהרי

12. או"ח, סימן תנא', אשל אברהם, ס"ק ל'.

13. סימן תנא', ואין להקשות מתחילת דבריו שכתב: 'מבואר ביורה דעה סימן קכ"א שאם מעביר הסכין במשחזת הוי כמו ליבון ומכ"ש אם מעביר במשחזת ואח"כ מגעיל דזה הוי ודאי כמו ליבון', שבאמת השחזת סכין במשחזת היא בדוחק רב וחום המשחזת והסרת קליפה ממנה נידונות כליבון, היינו קילוף השכבה החיצונה של הסכין והגעלתה לאחר מכן מפליטים את טעם האיסור, אולם בעלמא אכן קילוף לבדו אינו מועיל.

טעם האיסור עדיין בכלי וייפלט החוצה לתוך המאכל. לכן אין לצפות סיר שבלע איסור בנייר כסף וכד' ולבשל בתוכו באופן זה, אלא יש להכשיר את הכלי שבלע איסור ולבשל ישירות בו. לעיתים ייתכן מצב הופכי, שהציפוי מוזדבק בחוזק היטב ומונע מהגיעול להיפלט בהכשרת הכלי, ונמצא שיש כלי שיש בו איסור ולא ניתן להוציאו, שאין להשתמש בו לכתחילה הגם שאינו בן יומו, וכגון שאין לצפות כלי בעופרת או בבדיל וכד', וכן דברי האחרונים הלא בספרתם.¹⁴

דוגמאות מעשיות להגדרות אופן ההכשרה

הגעלה היא הרתחת מים בכלי העומד על גבי האש. שיעור מי ההגעלה הוא שיעור של מעלה רתיחות (בעבוע המים), היינו שמי ההגעלה ירתחו. כאשר מי הגעלה נחו מרתיחתם, אין להגיעיל בהם עד שישובו לרתוח. כלל הלכתי זה קיים בכל כלי שיש להכשירו בהגעלה.¹⁵

הכשר סיר לחץ

לפי ההבנה שכבולעו כך פולטו הכוונה בדיוק לאותה דרגת חום, לא ניתן להכשיר סיר לחץ בהגעלה רגילה, שהרי בליעתו היא ברתיחת הנוזלים שבו, ודרגת החום של רתיחה זו גבוהה מדרגת חום רתיחת המים בכלי רגיל,¹⁶ שהרי הכלי בלע בחום רב יותר. אולם להלכה איננו נוקטים כך, וניתן להכשיר סיר לחץ לכתחילה בדרך הרגילה.¹⁷

הגעלה במקום שונה ממקום הבליעה:

במקום גבוה נקודת הרתיחה נמוכה יותר מאשר במקום נמוך, היינו שהמים ירתחו במקום הנמוך בטמפרטורה גבוהה יותר מאשר במקום הגבוה. להבנה שדרך הכשרת הכלי היא לפי דרגת הבליעה, לכאורה היה ניתן לומר שבמקרה שבישלו איסור בסיר

14. ולדוגמה עיין: דרכי תשובה, יו"ד, סימן קכ"א, אות מז'.

15. עיין בשדי חמד, אסיפת דינים, מערכת הגעלת כלים, אות כג' שהגעלה צריכה להיות כאשר האור מהלכת תחת דוד המים הרוותחים, אולם בהיתרא בלע או בשינוי כלי מבשר לחלב וכד', מספיקה הגעלה בכלי ראשון שהועבר מהאש. אולם כשבלע איסור, חובה להכשיר בכלי ראשון העומד על האש ומעלה רתיחות מחמת האש המהלכת תחתיו, וכן פסק דרכי תשובה, סימן קכ"א, אות נ'.

16. ככל שהלחץ יותר גדול נדרש חום רב יותר כדי להביא לרתיחה. המצב הרגיל הוא רתיחה בלחץ של אטמוספירה אחת, שבה המים רותחים ב-100 מעלות צלזיוס. ככל שהלחץ גדול יותר, כך נדרשת דרגת חום גבוהה יותר כדי להביא לרתיחה. בסיר לחץ ביתי רגיל, המים מגיעים לכ-120 מעלות, וזאת בניגוד לבישול בסיר רגיל, שבו המים מגיעים ל-100 מעלות.

17. אומנם יש לשים לב לחריצים המצויים בפתח יציאת האוויר, וכן לחלקי הגומי והפלסטיק, ולבדוקם היטב שאין בהם חריצים, אולם כעיקרון הדבר אפשרי אף שהבליעה נעשתה בחום רב יותר.

בחרמון יגעילו אותו בכינרת לפי דרגת הבליעה שבלע בהר חרמון, ששיעור זה פחות משיעור הרתיחה בכינרת, אבל כמוכן איננו פוסקים כך, דאם לא כן, לא מצאנו ידינו ורגלינו בהכשרת הכלים, אלא כלל הכשרת הכלים הוא בשיעור של מעלה רתיחות לפי מקום ההכשרה בלבד, כך שאין נפקא מינא אם הכלי בלע בחום נמוך יותר או גבוה יותר משיעור זה, ולעולם יש להכשיר את הכלי בשיעור של מעלה רתיחות לפי המקום שבו הוא מכשיר כעת את הכלי. לכן אם יכשירו בכינרת סיר שבלע איסור בהר חרמון, הכשרתו תהיה לפי שיעור הרתיחה שבכינרת, אף שמבחינת האמת הסייר בלע בדרגת חום נמוכה יותר, ואם יכשירו בהרי חרמון סיר שבלע איסור בכינרת, יכשירו אותו לפי שיעור הרתיחה שבחרמון, אף שמבחינת האמת הסייר בלע בשיעור גבוה יותר.

הכשר פלטה חשמלית:

להבנה שדרך בליעת האיסור היא האופן שבו יש להכשיר את הכלי, ניתן להכשיר פלטה חשמלית על ידי הפעלתה, כך שבדיוק כשם שהיא בלעה, היא תפלוט. אומנם להבנה שכבולעו כך פולטו רק מלמד על אופן ההכשרה, יש להכשיר פלטה חשמלית בליבון חמור, וכן עיקר. לכן הדבר הנכון הוא לא להניח איסור על הפלטה ממש, וכגון שלא להניח לחם ישירות על הפלטה, שאחרת לסוברים כמור"ם יש להכשירה לפסח בליבון.¹⁸ לכן הדבר הנכון הוא לעטוף את הפלטה בנייר כסף, ולהוריד את נייר הכסף הזה לפני הכשרת הפלטה לפסח ולצפות אותה מחדש בנייר כסף אחר. כמו כן ניתן להניח כל השנה כלי

18. לשיטת הרמ"א חמץ מוגדר איסורא בלע וממילא יש להכשירו בצורה החמורה, היינו בליבון, וכן סוברים גם פוסקים ספרדים רבים, ובהם כף החיים, שכתב שעשינו עצמנו לעניין הפסח כאשכנזים חוץ מדיני קטניות, ומובן שדיני הכשרת הכלים הם כמור"ם, וממילא חמץ הוא איסורא בלע ולא היתרא בלע, והרי יש חומרא נוספת של מור"ם שאזלינן בתר התשמיש החמור ולא לפי רוב שימוש הכלי, ולכן אם הונח לחם ישירות על הפלטה, אין להכשירה לפסח כלל, וכן פסק הגרמ"א זצוק"ל (מאמר מרדכי לימים ולמועדים, פרק ה, עג'-עד', פא'-פב'). אומנם, לשיטת השו"ע, חמץ מוגדר היתרא בלע, שהרי בפני עצמו הוא היתר, ונאסר רק לזמן מסוים, וממילא הכשר הכלי יכול להיות בהגעלה או בליבון קל, והפעלת הפלטה היא לביבון קל. הגרע"י מקל יותר וטוען שמאחר שדרך בליעת הפלטה חמץ היא ע"י עירוי, שכן נשפך חמץ על הפלטה, גם הכשרתה תהיה בעירוי, שכן הולכים לפי רוב תשמיש ולא לפי תשמיש חמור וזה הרוב המצוי, ולמעשה לשיטת הגרע"י צ"ל אם נוהג להניח כל הזמן לחם ישירות על הפלטה ומקפיד להניח מאכלים מכוסים במכסים, יש להכשיר את הפלטה בליבון קל ולא בעירוי, מאחר שזו דרך רוב הבליעה.

על גבי הפלטה¹⁹ ורק עליו להניח את הלחם לחימום,²⁰ ולפני הפסח להכשיר את הכלי בליבון חמור (אם זה אפשרי), או להחליפו בכלי אחר.

הכשרת פלנצ'ה (משטח צלייה):

פלנצ'ה הינה משטח מתכת אחיד, שגורם לצלייה עדינה ומהירה של הבשר ללא ייבושו. יתרונו של הפלנצ'ה הם בפיזור חום אחיד ולא ישיר, כך שבשונה מצלייה על רשת מנגל, הבשר לא בא במגע ישיר עם האש. על פלנצ'ה צולים בשר כמו שהוא ללא הוספת שמן בכמות ניכרת (למעט מעט שמן ששמים בתיבול המאכל אם עושים כן), כך שהפלנצ'ה עצמה (המתכת) בולעת את טעם הבשר המונח עליה באופן ישיר על ידי האש הקיימת מתחתיה (או גוף החימום וכד' שנמצא בתחתית הפלנצ'ה) ללא רוטב.²¹ לכן הכשרת פלנצ'ה היא בליבון (חמור), עד שהמתכת תתאדם ויצאו ממנה ניצוצות. למעשה, לא ניתן להכשיר כלל פלנצ'ה שבלעה איסור, וכגון פלנצ'ה שנקנתה מגוי, מאחר שאופן הכשרה זה יהרוס את המתכת ויעקם אותה, והפלנצ'ה תהיה לא שמישה,

19. וראוי להזכיר כאן את המחלוקת העקרונית בדיון פלטת שבת: לגרע"י זצ"ל פלטה נידונה ככירה גרופה וקטומה, שהרי לא ניתן להגביר בה את חום האש, והאש מכוסה ולא גלויה, ולכן לשיטתו ניתן להניח ישירות על פלטה מערב שבת כל מאכל שהוא, וביום השבת רק מאכל יבש (וראוי להזכיר שהקל עוד שניתן להניח מאכל קר שיש בו רוטב כמרק על פלטה בשבת כאשר הפלטה כבויה ותידלק מאוחר יותר עם שעון שבת – יביע אומר, חלק י', או"ח, סימן כו'). הרב אלישיב זצ"ל סבור שניתן להניח על פלטה מלפני השבת כל מאכל שהוא, ובשבת אין להניח מאכלים ישירות על הפלטה, אלא חובה להניח כיסוי על הפלטה כתבנית הפוכה וכד', ורק על כיסוי זה ניתן להניח מאכלים יבשים, וכן סוברים הרבה מרבני אשכנז, וכן נהוג ברוב קהילות האשכנזים (אף שאין עדיפות לדעה זו דווקא לפי פסקי מור"ם או מרן). טעמו, שאף על פי שהפלטה נידונה כאש מכוסה וככירה גרופה וקטומה, מאחר שיש דרך לבשל עליה, ממילא אין היכר שהיא לא מיועדת לבישול, ולכן ניתן להשאיר עליה מאכלים מלפני השבת (דין שהייה), אבל אין לתת מאכלים לכתחילה על כירה העשויה לבישול, גם אם היא גרופה וקטומה (דין נתינה לכתחילה). כסיעתא, הוא מביא שהרבה רגילים להכין חמין לשבת עם קטניות שאינן מבושלות, והן הולכות ומתבשלות כל השבת כולה, וממילא הפלטה היא כלי המיועד לבישול, ועיין עוד באורחות שבת חלק א', פרק ב', אות יג'-יד' ובהערות. הגרמ"א זצוק"ל מחמיר בדבר מאוד, וסבור שיש דין הטמנה בפלטה, שהרי לשו"ע הטמנה במקצת אסורה, והטמנה במקצת היא כאשר הכלי נוגע במקור החום, וממילא לשיטתו לא ניתן להניח מאכלים, או סירים וכד' ישירות על הפלטה אפילו מלפני כניסת השבת, אלא יש להניח כלי ריק על הפלטה ורק עליו להניח את המאכלים, הסירים התבניות וכד', שהרי הפלטה חומה רב, והיא מוסיפה הבל בתבשיל, וקי"ל שהטמנה בדבר המוסיף הבל אסורה אף מלפני השבת – שו"ת מאמר מרדכי, להגר"מ אליהו זצוק"ל, חלק ד', סימן ז'.

20. ואגב זה ראוי להזכיר כי אין להכין צנימים בשבת, שהרי משנה את מהות המאכל, וקי"ל שיש מכה בפטיש באוכלין, ולכן ניתן להניח לחם רק לחימום ולא על מנת להקשותו, ויש חולקים ומתירים אפילו הכנת צנימים, והעיקר כדעה ראשונה – פרי מגדים, משבצות זהב, סימן שי"ח, ס"ק ז'; רב פעלים, או"ח, ח"ב, סימן נב'; בן איש חי, ש"ב, בא, יב'; כף החיים, ס"ק עח'; מאמר מרדכי להגרמ"א זצוק"ל, חלק ד', סימן עו'.
21. ש"ך, יו"ד, סימן קכא, ס"ק ח'.

וחז"ל אסרו להכשיר כלי שיש חשש שיחוס עליו ולא יכשירנו כראוי.²²

הכשר מטגנת (ציפסר):²³

במטגנת מטגנים בשמן עמוק, וקי"ל להלכה שטיגון בשמן עמוק נחשב כבישול, וזאת בניגוד לבישול בשמן מועט שנחשב כצלייה, ומילא הכשרת תבנית שבישלו בה בתנור עם מעט שמן רק כדי שהמאכל לא יידבק אליה היא בליבון. להלכה, ניתן להכשיר כלי הצריך הגעלה, היינו בישול הכלי בנוזל בכל סוגי המשקים,²⁴ אולם הרמ"א ציין שאין להגעיל בשום משקה אלא במים, ובדיעבד הגעלה מועילה בכל המשקים. יסוד המחלוקת הוא משולש: לשיטת הרמב"ן לא ניתן להגעיל בשום משקה מלבד מים, ששאר המשקים בולעים ולא מפליטים, ואפילו בדיעבד המגעיל בדרך זו לא עשה ולא כלום. לרשב"א אפילו לכתחילה ניתן להגעיל בשאר משקים. לדעת האורחות חיים אין להכשיר אלא במים לכתחילה, ובדיעבד הגעלה בשאר משקים מועילה, כל עוד לא נהפכו לציר. לכן אף שציפסר בלע על ידי שמן, ניתן להכשירו במים או בשמן, ולשיטת מור"ם וחלק מהאחרונים חייבים לכתחילה להכשירו רק במים. כידוע, נקודות הרתיחה של השמן ושל המים שונות: נקודת הרתיחה של השמן היא כ-200 מעלות צלזיוס, ולעומתה נקודת הרתיחה של המים היא כ-100 מעלות בלבד. טיגון בשמן עמוק (וכגון ציפס או סופגניות וכד') מתבצע על פי רוב בטמפרטורה של כ-180-190 מעלות צלזיוס. אם נאמר שכבולעו כך פולטו מתייחס בדיוק לאותה רמת הבליעה, הרי שיש צורך להכשיר את המטגנת בחום רב שכה, כלומר ניתן להכשירה רק בשמן. ברם, כפי שראינו, להרבה אחרונים למעשה אין להכשיר לכתחילה בשמן, ועוד שיש הסוברים שכלל לא עלתה הכשרה אפילו בדיעבד, אלא הדבר הנכון הוא להכשיר את המטגנת לכתחילה במים. זאת אע"פ ששיעור החום הנמדד בשעת הגעלה זו הוא כ-100 מעלות (שהרי הגדרת הגעלה היא בעבוע הנוזל, ורתיחת המים היא בכ-100 מעלות), והוא נמוך משיעור החום שבו הכלי בלע את האיסור. ראוי לציין כי לעיתים נכון להורות להכשיר לכתחילה את המטגנת בהגעלה בשמן, וכגון מטגנות מסוימות המשמשות בתעשייה (במסעדות וכד') שבחלקן

22. אגב עניין בישולי גויים, ראוי להזכיר שיש להכשיר כלים שגוי בישל בהם, ואפילו בישל בהם מאכלים כשרים, אולם אם בדיעבד לא הכשירו את הכלי ובישל בו היהודי (מאכל כשר), האוכל מותר בדיעבד כאשר הכלי לא בן יומו – ערך השולחן, אות כב'. כמו כן, אם גוי בישל מאכל כשר והיה רוב במים כנגד המאכל, הכלי הוכשר בבישול זה, וכגון שבישל ביצה בסיר והיה רוב מים כנגד הביצה שהכלי הוכשר בכך – ש"ך, יו"ד, סימן קיג', ס"ק כא'.

23. ראוי לציין כי אנו מדברים על כל חלקי המטגנת: המסגרת שבה מונח האוכל (ציפס, פלאפל, שניצל וכד') וכן הכלי שהשמן מונח בו ומתחמם. במטבח הביתי פעמים רבות זה סיר רגיל שמבשלים בו באש, ובתעשייה מדובר בכלי חשמלי עשוי מתכת שיש בו גוף חימום (לעיתים גלוי ולעיתים נסתר) והשמן מתחמם בתוכו.

24. ב"י, או"ח, סימן תנב'; שו"ע, ה'; פרי חדש; כף החיים, ס"ק נג'–נז'.

ישנו איסור להרתיח מים, אולם הדבר הנכון (והמעשי ברוב החברות) הוא להכשירן בהגעלה.

דקדוק ופיקוח בהכשרת כלים

אע"פ שענייני הכשרת הכלים נראים פשוטים וידועים להמון, כתב שו"ע הרב:

'ולפי שרבו מאד הדקדוקים בהלכות הגעלה ואין הכל בקיאים בהם, לפיכך ראוי ונכון שבעל תורה הבקי בהלכות הגעלה הוא יגעיל את הכלים',

ובדומה לזה כתב החיד"א: '

ישתדל מאוד בסדר הגעלת הכלים שיהיה כדין וכהלכה וכמה חומרות ונקיות עושים שאינם נצרכים ופוחתים העניינים הצרכים על פי הדין כי לא ידעו ספר. לכן צריך שימצא מי שהוא בקי בעת ההגעלה;²⁵

ולכן ראוי מאוד שבכל הכשרות הכלים הציבוריות יעמוד תלמיד חכם שהוסמך מטעם רב העיר לעניין זה, והוא ינחה את הציבור ויורה אותם את דרך ההכשרה הנכונה. תפקידו יהיה להורות את סוג ההכשר לכל כלי וכלי, לוודא את רמת בעבוע המים, לבדוק את ניקיון הכלים, להורות אם ניתן ללבן כלי מסוים ואין חשש שייחרס ועוד.

הכשרת כלים כסוגי התשובה השונים

החיד"א²⁶ כתב שעניין הכשרת הכלים מקביל לאופני החזרה בתשובה, ופשוט הוא כי כבולעו כך פולטו, היינו לפי מידת המעשים כל האדם נידון, והסביר: ישנן ארבע דרכים בהכשרת הכלים: טבילה, הגעלה, ליבון, והסוג הרביעי הוא כלים שאין להם תקנה אלא בשבירתם.

הגוף הוא הכלי שהנשמה נמצאת בו, ולכן אם עבר על מצוות עשה בשב ואל תעשה, שזו טומאה קלה, צריך טבילה, היינו שחרטה ותשובה לבדן מועילות.

אם עבר על לא תעשה ושמע לעצת היצר הרע בקום ועשה, הכשרתו היא ככלי שנשתמש בו בחמין ולכן צריך תשובה ויום כיפורים, היינו אש התענית תדחה את הטומאה כמו ההגעלה.

25. מורה באצבע, סימן ז' אות קצב'.

26. חדרי בטן, ויקרא.

אם עבר על כריתות ומיתות בית דין, דינו כמו תשמישו על ידי האור וצריך ליבון על ידי ייסורים.

אם חלילה עבר על חילול ה', נעשה ככלי חרס שאינו יוצא מידי דופנו לעולם ולא ניתן להכשירו כלל ונגזר עליו להישבר, ובאדם מיתתו תשובתו.

נמצא שלכל כלי יש תקנה בסופו של דבר, וגם לאדם יש תקנה.

נשתדל כולנו להקפיד מאוד על הלכות כשרות ודיניה הרבים, אשר המה מרפא לנפש ומונעים מחלות וגזרות קשות, ומטהרים את האדם, ומרבים קדושה בעולם,²⁷ ובוודאי הקב"ה יעזרנו על דבר כבוד שמו שלא תצא תקלה מאיתנו לעולם, אכי"ר.

27. והרמב"ם כלל בספר הקדושה שני סוגי מצוות – ענייני עריות וביאות מותרות ואסורות, ודיני מאכלות אסורים, ללמדך שכדי להגיע לקדושה עליונה ואמיתית יש צורך בהקפדה על חיי חומר נכונים – לדעת לדחות את מה שאסור, ולתקן ולקרב את המותר.